

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗАР
ПАРЛАМЕНТЫН СУДАЛГАА,
ХӨГЖЛИЙН ХҮРЭЭЛЭН

НЭМЭГДСЭН ӨРТГИЙН АЛБАН ТАТВАР БОЛОН БАРАА, ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ ТАТВАР: ГАДААД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА

Судалгааны төрөл:

Харьцуулсан судалгаа

Судалгааны код:

СТ-25/209

Хугацаа:

2025.02.28

ЗАХИАЛАГЧ:

УИХ-ын гишүүн Х.Ганхуяг

Хянасан:

ПСХХ-ийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга Д.Онолт

Судалгаа удирдсан:

Судалгааны хэлтсийн дарга Г.Гэсэр

Судлаач:

Эдийн засаг, байгаль орчин, хөдөө аж ахуйн
судалгааны хэсгийн референт Р.Нургүл

Улаанбаатар хот
2025

Агуулга

Зургийн жагсаалт	iii
Хүснэгтийн жагсаалт	iii
Товчилсон үгийн жагсаалт	iii
Удиртгал	1
НЭГ. НЭМЭГДСЭН ӨРТГИЙН АЛБАН ТАТВАР	2
1.1 Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын талаарх ойлголт.....	2
1.2 Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын эдийн засагт үзүүлэх нөлөө	2
1.3 Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын дэлхийн дундаж хувь хэмжээ болон бүс нутгийн харьцуулалт	3
1.4 Хөгжингүй болон хөгжиж буй улс орнуудын нэмэгдсэн өртгийн албан татварын бодлогын ялгаа	4
1.5 Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын шинэ чиг хандлагууд	6
1.6 Татварын ил тод байдал, урамшууллын шинэчлэл, нэмэгдсэн өртгийн албан татварын буцаан олголтын шинэ загварууд	8
ХОЁР. УЛС ОРНУУДЫН НЭМЭГДСЭН ӨРТГИЙН АЛБАН ТАТВАРЫН ТОГТОЛЦОО..	10
2.1 Татвар төлөгчөөр бүртгүүлэх журам, орлогын босго хэмжээ	10
2.2 Татварын хувь хэмжээ	12
2.3 Татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт	13
2.4 Татварын тайлагнал	18
ГУРАВ. БҮГД НАЙРАМДАХ СИНГАПУР УЛСЫН БАРАА, ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ ТАТВАР...	20
3.1. Татвар ногдуулах арга, татварын хувь хэмжээ.....	20
3.2. Буцаан олголт.....	21
СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН	23
НОМ ЗҮЙ.....	25

Зургийн жагсаалт

Зураг 1. НӨАТ-ын орлогын нийт татварын орлогод үзүүлэх нөлөө (2022 оны байдлаар)	5
--	---

Хүснэгтийн жагсаалт

Хүснэгт 1. Дэлхийн НӨАТ-ын дундаж болон бүс нутгийн хувь хэмжээ	3
Хүснэгт 2. НӨАТ-ын урамшууллын хэлбэр	9
Хүснэгт 3. Судалгаанд авагдсан улсуудын НӨАТ тооцох орлогын босго хэмжээг Монголынхтой харьцуулсан байдал	10
Хүснэгт 4. Судалгаанд авагдсан улсуудын НӨАТ ногдуулах орлогын босго хэмжээг ялгавартай тогтоож буй туршлага	11
Хүснэгт 5. Судалгаанд авагдсан улсуудын НӨАТ-ын хувь хэмжээ	12
Хүснэгт 6. НӨАТ-ын 0%-тай хөнгөлөлт болон НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн ялгаа	13
Хүснэгт 7. Вьетнамын НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт	14
Хүснэгт 8. Ирландын НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт	15
Хүснэгт 9. Италийн НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт	15
Хүснэгт 10. Казахстаны НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт	15
Хүснэгт 11. Хятадын НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт	16
Хүснэгт 12. Оросын НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт	16
Хүснэгт 13. Эмиратын НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт	17
Хүснэгт 14. Эстонийн НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт	17
Хүснэгт 15. Судалгаанд авагдсан орнуудын НӨАТ тайлагнал	18
Хүснэгт 16. Сингапурын бараа, үйлчилгээний татвар	21

Товчилсон үгийн жагсаалт

ААН	Аж ахуйн нэгж
БҮТ	Бараа, үйлчилгээний татвар
ЕХ	Европын холбоо
НӨАТ	Нэмэгдсэн өртгийн албан татвар
ЭЗХАХБ	Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа ба хөгжлийн байгууллага

Удиртгал

УИХ-ын гишүүн Х.Ганхуягийн захиалгаар “Нэмэгдсэн өртгийн албан татвар болон бараа, үйлчилгээний татвар: гадаад орнуудын туршлага” сэдэвт харьцуулсан судалгааг Парламентын судалгаа, хөгжлийн хүрээлэнд гүйцэтгэв.

Судалгааны зорилго: Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын олон улсын чиг хандлага, улс орнуудын нэмэгдсэн өртгийн албан татвар төлөгчөөр бүртгүүлэх, татвар ногдуулах босго хэмжээ, буцаан олголт, тайлагналт, урамшууллын талаарх туршлагыг харьцуулан судлах.

Судалгааны хамрах хүрээ: Судалгаанд Бүгд Найрамдах Социалист Вьетнам Улс (цаашид Вьетнам гэх), Бүгд Найрамдах Ирланд Улс (цаашид Ирланд гэх), Бүгд Найрамдах Итали Улс (цаашид Итали гэх), Бүгд Найрамдах Казахстан Улс (цаашид Казахстан гэх), Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс (цаашид Хятад гэх), Оросын Холбооны Улс (цаашид Орос гэх), Арабын Нэгдсэн Эмират Улс (цаашид Эмират гэх), Бүгд Найрамдах Эстони Улс (цаашид Эстони гэх), Бүгд Найрамдах Сингапур Улс (цаашид Сингапур гэх) зэрэг 9 улсын туршлагыг авч үзэв.

Судалгааны ажлын бүтэц: Судалгаа 3 бүлэгтэй. Нэгдүгээр бүлэгт, НӨАТ-тай холбоотой ерөнхий ойлголт, НӨАТ-ын олон улсын чиг хандлага; хоёрдугаар бүлэгт, судалгаанд авагдсан 8 улсын НӨАТ-ын бодлого, туршлага; гуравдугаар бүлэгт, Сингапур улсын бараа, үйлчилгээний татварын талаар оруулсан болно.

Судалгааны арга зүй: Судалгааг тухайн улсад хэрэгжүүлсэн туршлага болон Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага (OECD), Олон улсын валютын сан (IMF) зэрэг олон улсын байгууллагын судалгааны ажлын тайлан, зөвлөмж болон бусад байгууллага, эрдэмтэн судлаачдын бүтээлийг ашиглан судалгааны захиалга болон удирдамжид заасан чиглэлийн дагуу холбогдох мэдээллийг харьцуулан судлах, нэгтгэн дүгнэх арга зүйг ашиглан гүйцэтгэв.

Түлхүүр үг: *татвар, хэрэглээний татвар, нэмэгдсэн өртгийн албан татвар, НӨАТ*

Key words: *tax, consumption tax, value added tax, VAT, GST*

НЭГ. НЭМЭГДСЭН ӨРТГИЙН АЛБАН ТАТВАР

1.1 Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын талаарх ойлголт

Нэмэгдсэн өртгийн албан татвар (цаашид НӨАТ гэх) нь эцсийн хэрэглээнд ногдуулдаг албан татвар бөгөөд хэрэглээний үндсэн татвар хэлбэрээр дэлхийн улс орнууд ашиглаж байна. Энэ татварыг бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл болон борлуулалтын үе шат бүрд бий болж буй нэмүү өртөгт ногдуулах бөгөөд НӨАТ-ыг эцсийн хэрэглэгч төлдөг.

1960-аад оноос НӨАТ-ыг нэвтрүүлж эхэлснээс хойш энэ нь улс орнуудын татварын бодлогын салшгүй хэсэг болж татварын орлогыг бүрдүүлэгч тогтвортой бөгөөд хамгийн том эх үүсвэр болсон (IMF, 2024).

Борлуулалт хийх үед тухайн борлуулалт хийж буй аж ахуйн нэгж нь НӨАТ-ыг борлуулалтын үнийн дүнгээс суутган тооцож татварын албанд шилжүүлдэг. Аж ахуйн нэгж (цаашид ААН гэх) НӨАТ-ыг төлөхдөө борлуулалт хийх үед хэрэглэгчээс суутган авсан НӨАТ болон хийсэн худалдан авалтынхаа НӨАТ-ын зөрүүгээр төлдөг. Тиймээс ААН худалдан авалтынхаа НӨАТ-ыг буцаан авах эрхтэй. Иймд НӨАТ нь бусад татвартай харьцуулахад илүү шударга бөгөөд үр ашигтай татвар гэж тооцогддог (IMF, 2024).

1.2 Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын эдийн засагт үзүүлэх нөлөө

Олон улсын валютын сан нь НӨАТ-ыг татварын орлогын хамгийн том эх үүсвэр (бага орлоготой болон хөгжиж буй орнуудын татварын орлогын 25% болон түүнээс дээш хувийг бүрдүүлдэг) болохыг танилцуулсан бөгөөд төсвийн орлогыг бүрдүүлэгч гол орлого болж байна (IMF, 2024). Мөн хэрэглээ нь орлоготой харьцуулахад эдийн засгийн мөчлөгийн үед илүү тогтвортой байдаг тул НӨАТ-ын орлого нь төсвийн тогтвортой орлогын эх үүсвэр болдог. Зарим улс орнууд НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийг дотоод үйлдвэрлэлээ хамгаалах, эдийн засгийн тодорхой секторыг хөгжүүлэх, орлогын дахин хуваарилалтыг хийх хэрэгсэл болгож ашиглах нь бий (Warick, et al., 2022).

Аж ахуйн нэгжид НӨАТ дор дурдсан нөлөөг үзүүлж болно (Kaplan, 2025). Үүнд:

- **Санхүүгийн үр нөлөө.** ААН-үүд хэрэглэгчээс НӨАТ-ыг цуглуулж төсөвт шилжүүлдэг тул ААН-үүдийн мөнгөн хөрөнгийн урсгалын удирдлагыг төвөгтэй болгодог. Ялангуяа орлого багатай, ашгийн түвшин муу ААН-ийн хувьд санхүүгийн бэрхшээл үүсгэдэг.
- **Үнэ тогтоолт болон ашгийн түвшинд үзүүлэх үр нөлөө.** ААН-үүд НӨАТ-ыг тэр болгон бүтээгдэхүүнийхээ үнэд шингээн татварын ачааллыг хэрэглэгчид үрүүлэх боломжгүй байдаг. Ингэснээр ААН-үүд бүтээгдэхүүнийхээ үнийг өсгөх эсвэл ашгийн түвшингээ багасгах гэсэн сонголттой тулгардаг.
- **Хуулийн хэрэгжилтийг хангахтай холбогдсон зардлын үр нөлөө.** ААН-үүд НӨАТ-ын бүртгэл хийх, НӨАТ-ын баримт хэвлэх, НӨАТ-ын тайлан бөглөх зэрэг үйл ажиллагаатай холбоотой нэмэлт зардал гаргах шаардлагатай болдог. Энэ ялангуяа хүн хүч, нөөц багатай жижиг, дунд бизнест дарамт болдог.
- **Хэрэглэгчийн худалдан авалт болон борлуулалтад үзүүлэх үр нөлөө.** НӨАТ нь бүтээгдэхүүний үнийг өсгөх бөгөөд ингэснээр худалдан авагчийн шийдвэрт нөлөөлж болно. Бүтээгдэхүүний үнэ өссөнөөр худалдан авах хэмжээ нь багасаж ААН-ийн борлуулалтыг бууруулна.
- **ААН-ийн өрсөлдөх чадварт үзүүлэх нөлөө.** НӨАТ нь татварын ачааллыг эцсийн хэрэглэгчид шилжүүлэх зарчмаар хэрэгждэг тул ААН-д тодорхой давуу байдал бий

болгоно. Тодруулбал, ААН-үүд НӨАТ төлөхдөө борлуулсан бараа, үйлчилгээний татвараас өөрийн худалдан авсан бараа, үйлчилгээний татварыг хасаж тооцдог. Энэхүү механизмыг бүрэн ашиглаж чадсан ААН татварын дарамтыг өөр дээрээ биш, хэрэглэгч рүү шилжүүлснээр зардлаа бууруулж, өрсөлдөх чадвараа нэмэгдүүлэх боломжтой. Харин энэ боломжийг бүрэн дүүрэн ашиглаж чадаагүй ААН илүү их зардал төлөх тул өрсөлдөх чадвар сул байх хандлагатай байдаг.

- **Экспорт, импортын нөлөө.** Хил дамнасан худалдаа эрхлэгч байгууллагын хувьд НӨАТ-тай холбоотойгоор үйл ажиллагааны болон татварын нэмэлт зардал гаргадаг. Тухайлбал, импорт, экспортын үед НӨАТ-ын тайлан, бүртгэлийг нарийвчлан хөтлөх, буцаан олголт болон төлбөрийн зохицуулалт хийх зэрэг нь нэмэлт цаг хугацаа, хөрөнгө зардал шаардаж, байгууллагын үйл ажиллагааны үр ашигт тодорхой хэмжээнд нөлөөлдөг.

1.3 Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын дэлхийн дундаж хувь хэмжээ болон бүс нутгийн харьцуулалт

Улс орнуудын нийт татварын орлогод НӨАТ нь хамгийн их хувийг эзэлдэг бөгөөд төсвийн орлого бүрдүүлэгч гол эх үүсвэр болдог. Иймд улс орнуудын Засгийн газраас НӨАТ-ын орлогын эх үүсвэрийг тогтвортой хадгалах нь тэргүүлэх ач холбогдол бүхий бодлого болдог байна. Ялангуяа НӨАТ-ын орлого нь хөгжиж буй болон бага орлоготой орнуудын хувьд нийт татварын орлогод эзлэх хувь хэмжээ хөгжингүй орнуудаас их байгаа нь тухайн улсын төсвийн бодлогоор дамжин хөгжлийн бодлогод чухал нөлөөтэй байгааг харуулж байна (IMF, 2024).

Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын хувь хэмжээ нь дэлхийн дийлэнх улсуудын хувьд 10%-20% хооронд байна. НӨАТ-ын хувь хэмжээний дэлхийн дундаж болон бүс нутгийн хувь хэмжээ ямар байгааг авч үзье.

Хүснэгт 1. Дэлхийн НӨАТ-ын дундаж болон бүс нутгийн хувь хэмжээ

Бүс нутаг	НӨАТ-ын хувь хэмжээ		
	Дундаж	Хамгийн бага	Хамгийн их
Дэлхийн дундаж	15%	2.5%	27%
Европ (Тусгаар тогтносон улсуудын хамтын нөхөрлөл (Цаашид ТУХН гэх)-ийн ¹ гишүүн орнуудыг оруулаагүй)	19.3%	4.5%	27%
Африк тив	16%	7.5%	20%
Латин Америк болон Карибын бүс	14.3%	3%	22%
Зүүн болон Зүүн өмнөд Ази	9.2%	2.5%	13%
Өмнөд Ази (Энэтхэгийн хойг)	13.4%	6%	18%
Ойрх дорнод	8.7%	5%	17%
ТТУХН-ын улсууд	17.7%	12%	20%
Австрали, Шинэ Зеланд ба далайн орнууд	12.4%	9%	15%

Эх сурвалж: (IMF, 2024)

¹ Тусгаар улсуудын хамтын нөхөрлөлийн гишүүн орнууд: Армени, Азербайжан, Беларусь, Казахстан, Киргизстан, Молдав, Орос, Тажикистан, Узбекистан.

Дэлхийн НӨАТ-ын дундаж хувь хэмжээ 15% бөгөөд хамгийн бага нь Зүүн Тимор 2.5% бол хамгийн их нь Унгар 27%-тай байна. Бүс нутгийн хувьд НӨАТ-ын хамгийн бага хувь хэмжээтэй нь Ойрх дорнод, Зүүн ази болон Зүүн өмнөд азийн бүс нутаг байна. Ойрх дорнодын 3 улсаас бусад нь 5% байна (IMF, 2024).

Улс орнуудын хөгжлийн түвшнээр нь НӨАТ-ын хувь хэмжээг авч үзвэл, хөгжингүй орнуудынх 16.8% байгаа бол бага болон дунд орлоготой орнууд 14.5% байна. Үүнээс харахад хөгжиж буй орны НӨАТ-ын хувь хэмжээ нь хөгжингүй орныхоос харьцангуй бага байх хандлага ажиглагдаж байна (IMF, 2024).

Монгол Улсын хувьд НӨАТ-ын хувь хэмжээ 10% байгаа ба энэ нь дэлхийн дунджаас 5%-аар бага байна. Харин бүс нутаг болох Зүүн ази болон Зүүн өмнөд азийн улсуудтай харьцуулахад ихэнх улстай ижил буюу 10% байна. Хуучин ТУХН-ын бүрэлдэхүүнд байсан улсуудтай (12%) харьцуулахад Монгол Улсын НӨАТ-ын хувь хэмжээ (10%) харьцангуй бага байна.

1.4 Хөгжингүй болон хөгжиж буй улс орнуудын нэмэгдсэн өртгийн албан татварын бодлогын ялгаа

Франц улс НӨАТ-ыг 1954 онд өөрийн колони болох Кот-д'Ивуарт анх туршилтын журмаар хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд 1958 онд орон даяар нэвтрүүлжээ. Түүнээс хойш НӨАТ-ын бодлого нь улс орнуудад төсвийн тогтвортой орлогыг бүрдүүлэхэд чухал байр суурь эзлэж байна. Мөн хөгжиж буй орнуудын хувьд нийгэм, эдийн засгийн олон төрлийн бодлогыг хэрэгжүүлэх зорилгоор НӨАТ-ыг ашиглаж байна (IMF, 2024). Тухайлбал:

- орлогын хуваарилалтын бодлого (бага орлоготой өрхөд чиглэсэн НӨАТ-ын бодлого);
- далд эдийн засгийг ил болгох;
- хөрөнгө оруулалтыг урамшуулах;
- үнийн түвшнийг зохицуулах, хяналт тогтоох;
- дотоодын үйлдвэрлэлийг хамгаалах импортын бодлого;
- өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх.

Олон улсын санхүүгийн байгууллагуудын зүгээс дээр дурдсан НӨАТ-ын бодлогуудыг хэрэгжүүлэх нь оновчтой сонголт биш, эсрэгээрээ НӨАТ ногдуулах бааз суурийг² хумьж орлого төвлөрүүлэлтэд сөрөг нөлөөтэй гэж үздэг (IMF, 2024). Мөн НӨАТ-т олон төрлийн зохицуулалт хийснээр ААН-үүдэд татварын дарамт үүсгэдэг. Тиймээс НӨАТ-ын жишиг бодлого нь энгийн бөгөөд ойлгомжтой байх, тогтвортой эх үүсвэрийг хангахад чиглэх хэрэгтэй гэж Олон улсын валютын сан зөвлөдөг байна (мөн тэнд).

Улс орнуудын НӨАТ-ын хувь хэмжээг судлахад хөгжиж буй орнуудын НӨАТ-ын хувь хэмжээ нь хөгжингүй орнуудынхаас бага байна. Хэдийгээр энэхүү ялгаатай байдалд тодорхой учир шалтгаан байхгүй боловч орлогын түвшний ялгаатай холбоотой байж болно. Учир нь НӨАТ-ын дарамт бага орлоготой өрхийн хувьд өндөр орлоготой өрхөөс илүү байдаг. НӨАТ-ын хувь хэмжээ бага байх нь тухайн орнууд иргэдэд ирэх татварын дарамтыг багасгах зорилготой байж болно (IMF, 2024).

² Татварын бааз суурь гэдэг нь татварын эрх зүйн хүрээнд тодорхойлогдсон, татвар ногдуулах орлого, эд хөрөнгө, хэрэглээ, гүйлгээ болон бусад эдийн засгийн үйл ажиллагааны нийт хэмжээг илэрхийлэх ойлголт юм (Tax Foundation, 2025).

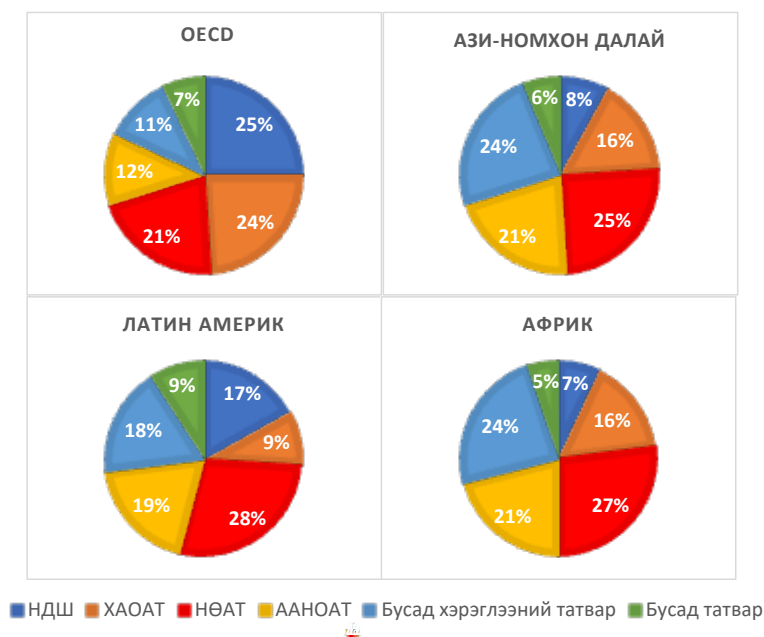
Хөгжингүй орнуудын НӨАТ-ын бодлогод хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүнийг татвараас чөлөөлөх явдал нийтлэг ажиглагддаг. Хөгжиж буй орны хувьд ч энэ салбарт НӨАТ-ын хөнгөлөлт үзүүлж байна.

Эдийн засгийн чөлөөт бүс бий болгосон улсуудад (жишээ нь Эмират, Хонконг гэх мэт) НӨАТ-ын хувь хэмжээг (5%, 0% гэх мэт) бодлогын түвшинд багаар тогтоодог.

Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын бодлогод анхаарах чухал зүйл нь түүний хувь хэмжээг өөрчлөх асуудал юм. НӨАТ-ын хувь хэмжээг өсгөх нь нэг талаас төсвийн орлогыг нэмэгдүүлж болох ч бараа бүтээгдэхүүний үнийг өсгөдөг. Бараа бүтээгдэхүүний үнэ өссөнөөр худалдан авалт буурч, НӨАТ-ын орлогод сөрөг нөлөө үзүүлж болно. Харин НӨАТ-ын хувь хэмжээг бууруулах нь бараа бүтээгдэхүүний үнэд нөлөөлдөггүйг судалгаагаар тогтоосон байна (Blundell, Levell, & Miller, 2020). Гэхдээ бараа бүтээгдэхүүний үнэд нөлөөлдөггүй боловч төсөвт орох орлогыг шууд бууруулдаг (Tam, 2020). Өөрөөр хэлбэл, НӨАТ-ын хувь хэмжээг өсгөх нь инфляцад нөлөөлөх сөрөг талтай бол бууруулах нь хэрэглэгчид очих үнэд нөлөөгүй боловч орлогыг бууруулах сөрөг талтай. Тиймээс НӨАТ-ын хувь хэмжээг тогтвортой хадгалах нь эдийн засгийн үүднээс илүү ач холбогдолтой гэж үздэг (Barrell & Weale, 2009).

Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын орлого нийт татварын орлогод ямар нөлөө үзүүлж байгааг бүс нутгаар авч үзье.

Зураг 1. НӨАТ-ын орлогын нийт татварын орлогод үзүүлэх нөлөө (2022 оны байдлаар)

Эх сурвалж: (OECD, 2024)

Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын орлого Латин Америкийн бүсэд хамгийн өндөр буюу татварын нийт орлогын 28%-ийг, харин Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа ба хөгжлийн байгууллага (цаашид ЭЗХАХБ гэх)-ын гишүүн улсуудад хамгийн бага буюу 21%-ийг бүрдүүлж байна (Зураг 1). Хөгжингүй орнуудын (ЭЗХАХБ) хувьд НӨАТ-ын орлого харьцангуй өндөр хувийг бүрдүүлэх боловч татварын орлогын ихэнхийг хувь хүний орлогод ногдох татвар бүрдүүлж байна. Харин хөгжиж буй орнуудын хувьд, НӨАТ-ын орлого нь татварын орлогын хамгийн өндөр хувийг бүрдүүлж байна. НӨАТ-ын хувь хэмжээний хувьд эсрэгээрээ хөгжингүй орнуудад өндөр, харин хөгжиж буй орнуудад бага байдаг. Хөгжиж буй орнуудад орлогын татварын хувь бага байдаг нь нэг талаас орлогын түвшин бага, нөгөө талаас далд эдийн

засгийн үйл ажиллагаа идэвхтэй байдаг тул орлогын татварын бааз суурийг бүрэн хамруулж чаддаггүйтэй холбоотой гэж үздэг (Takikawa, 2024).

1.5 Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын шинэ чиг хандлагууд

Техник, технологийн хурдацтай хөгжлийг дагаад дэлхийн эдийн засаг улам бүр цахимжиж, улмаар цахим худалдаа, үйлчилгээний эзлэх хувь өссөөр байна (IMF, 2024). Үүнтэй холбоотойгоор НӨАТ-ын зохицуулалт, бодлого шинэчлэгдэх шаардлага тулгарч байна. Ялангуяа цахим үйлчилгээ болон цахим платформын худалдаанд НӨАТ ногдуулах, татвар хураалтыг хэрэгжүүлэх нь татварын байгууллагуудын хувьд сорилт болж байна.

Цахим худалдаа, үйлчилгээнд НӨАТ ногдуулах: Цахим худалдаа, үйлчилгээний хувьд НӨАТ ногдуулалтын нэг онцлог нь цахим худалдаа, үйлчилгээ дотоодын худалдаа төдийгүй хил дамнасан худалдааны шинж чанартай байдаг. Ялангуяа хил дамнасан цахим үйлчилгээний хувьд биет бус байдаг нь тухайн үйлчилгээний гарал үүслийг уламжлалт эх сурвалжаар (гаалийн цэг дээр) тогтоох боломжгүй. Тиймээс нэмэлт мэдээллийн эх сурвалжийг бүрдүүлэх шаардлага тулгарч байна.

Цахим худалдаа, үйлчилгээ болох “бизнесээс бизнест” үйлчилгээ (анг.*B2B e-commerce*)-ний хувьд НӨАТ ногдуулалтыг хэрэгжүүлэх нь харьцангуй амар байдаг. Учир нь бизнесүүд худалдан авсан барааныхаа НӨАТ-ыг буцаан авах боломжтой байдаг тул татвараас зайлсхийх нь бага гэж үздэг. Харин “бизнесээс хэрэглэгчид” цахим худалдаа, үйлчилгээ (анг. *B2C e-commerce*)-ний хувьд НӨАТ ногдуулах, бараа үйлчилгээний гарал үүслийг тогтоох нь татварын албадад хүнд сорилт болдог. Татварын албад нь цахим худалдааны системээс өргөн хүрээний мэдээллийг авах боломжгүй бол худалдагч эсвэл хэрэглэгчийн сайн дурын мэдүүлэгт найдаж, НӨАТ-ын ногдуулалт, төлөлтийг хийхээс аргагүй болно.

Практикт татвар төлөлтөө сайн дураар мэдүүлэх нь ховор байдаг тул татвараас зайлсхийх нь элбэг байдаг. Энэ нь зөвхөн НӨАТ төдийгүй бусад татваруудад мөн хамаатай. Гэхдээ сүүлийн жилүүдэд цахим худалдаа, үйлчилгээнд татвар ногдуулалтыг сайжруулах талаар нэлээд ахиц гарсан. Жишээлбэл, ихэнх улс орнууд цахим худалдааны НӨАТ-ыг зөв ногдуулах талаар журам заавар боловсруулан хэрэгжүүлж байна. Тухайлбал, ЕХ 2015 оноос цахимаар үзүүлсэн үйлчилгээнд НӨАТ ногдуулах талаар шинэ журмыг³ нэвтрүүлсэн. Үүнийг хэрэгжүүлснээр, ЕХ-ны гишүүн улсуудын хооронд цахим үйлчилгээ, мэдээлэл холбооны болон нэвтрүүлэх үйлчилгээ үзүүлэхэд НӨАТ ногдуулах гарал үүслийг тогтоож өгсөн бөгөөд НӨАТ ногдуулах эрх бүхий газар нь эцсийн хэрэглэгчийн оршин суух улс гэж тогтоосон. Ингэснээр хил дамнасан худалдаанд “НӨАТ-ыг эцсийн хэрэглэгчид ногдуулах зарчим”-ыг цахим үйлчилгээнд мөрдөх боломжтой болгосон. Үүнээс өмнө НӨАТ-ыг үйлчилгээ үзүүлэгчийн улс ногдуулдаг байсан. Харин “бизнесээс бизнест” цахим үйлчилгээний хувьд үйлчилгээ үзүүлэгчийн улс НӨАТ-ыг ногдуулна.

Хил дамнасан цахим худалдаа үйлчилгээнд НӨАТ ногдуулалтыг ААН-үүдэд ялангуяа жижиг, дунд бизнест хялбар болгохын тулд ЕХ-ноос Нэгдсэн цахим зах зээл болох Хил дамнасан цахим худалдаа, үйлчилгээний НӨАТ-ыг шинэчлэх санаачилга (анг.*Digital Single Market – Modernizing VAT for Cross-Border e-Commerce*)-ыг хэрэгжүүлж эхэлсэн. Энэ хүрээнд

³ Европын холбоо (2015). The basic EU VAT rules for electronically supplied services explained for micro businesses. Хандах: https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2016-11/information_microbusinesses_euvat_2015_en.pdf

НӨАТ-ын “Нэг цэгийн үйлчилгээний систем” (анг. *VAT One Stop Shop - OSS*)-ийг нэвтрүүлсэн. Ингэснээр ААН-үүд өөрийн улсын OSS-д бүртгүүлснээр ЕХ-ны гишүүн улс бүрд НӨАТ төлөгчөөр бүртгүүлэх шаардлагагүй болсон.

Цахим платформын худалдаа, үйлчилгээ (анг. *Peer-to-Peer - P2P*). Цахим платформ нь хувь хүмүүс худалдаа, үйлчилгээг бие биедээ хүргэх боломжийг олгодог орчин үеийн цахим бизнесийн үйлчилгээ юм. Цахим платформ нь хувийн бизнесээ эрхлэхэд цаг хугацаа, зардал хэмнэх, төлбөр тооцоо болон маркетингийг хялбараар хийх боломж олгодог тул хувь хүн, жижиг бизнесүүд түлхүү ашигладаг. Цахим платформын жишээнүүд, E-bay, Alibaba (цахим худалдаа), Airbnb (түрээсийн үйлчилгээ), Uber (тээврийн үйлчилгээ) зэргийг дурдаж болно.

P2P бизнест НӨАТ ногдуулахад дараах асуудлууд сорилт болж байна. Үүнд:

- P2P бизнес нь “бизнесээс хэрэглэгчид” цахим худалдаа үйлчилгээний голлох хэлбэр болж байна.
- Бага хэмжээний борлуулалт хийгддэг бөгөөд олон дахин давтамжтай байдаг.
- Худалдагч, худалдан авагч хийгээд платформ эзэмшигчийн мэдэгдэлд суурилах шаардлагатай байдаг.
- Үнэ НӨАТ-ыг шингээдэг эсэх нь тодорхойгүй.

Хэрэв P2P бизнес нь “бизнесээс хэрэглэгчид” цахим худалдааны үндсэн хэлбэр болбол татварын албадын зүгээс НӨАТ-ын татвар ногдуулалтын тохирсон системийг бүрдүүлэх шаардлагатай. Ингээгүй тохиолдолд НӨАТ-ын орлогын томоохон бааз суурь татвар ногдуулалтын гадуур үлдэх болно. P2P бизнесийн онцлог нь маш олон тооны жижиг бизнесүүд энэ хэлбэрээр бизнесээ явуулдаг оршино. Өөрөөр хэлбэл, уламжлалт худалдаа, үйлчилгээний хувьд жижиг нийлүүлэгчид нь дундын зуучлалаар дамжуулан (жижиглэн худалдааны байгууллага) хэрэглэгчид хүргэдэг байсан. Харин жижиг бизнесүүд бараа, үйлчилгээгээ хэрэглэгчид шууд хүргэх болсноор борлуулалтын орлого нь олон жижиг субъектүүдэд хуваарилагдаж байна. Эдгээр олон тооны бизнесүүдийн орлого нь НӨАТ-ын босгод үл хүрснээр өмнө төлөгддөг байсан НӨАТ-ын орлого буурна (IMF, 2024).

Цахим платформ дээрх худалдаа, үйлчилгээнд татвар ногдуулахын тулд тухайн гүйлгээ нь аль татварын эрх зүйд хамаарах, мөн бизнесийн цар хүрээ нь татвар ногдуулах босгыг хангаж байгаа эсэхийг тодорхойлох шаардлага үүснэ. Үүнийг шийдвэрлэхийн тулд татварын албадаас P2P бизнест мэдээллийн технологийн инновац бүхий шийдлийг нэвтрүүлж ашиглан тухайн бараа, үйлчилгээний гүйлгээний талаарх мэдээллийг нарийвчлан тогтоох боломжтой. Мөн НӨАТ-ын журам нь худалдагч, худалдан авагчийн мэдээллийн нууцлалыг хамгаалж, тэдгээрт учрах дарамтыг хамгийн бага түвшинд байлгах шаардлагатай.

P2P бизнест НӨАТ ногдуулахад платформ эзэмшигч нь чухал үүрэгтэй. Татварын албад нь платформ эзэмшигчтэй нягт уялдаа холбоотой ажиллаж, тэдгээрийг тухайн платформоор хийгдэж буй худалдаа, үйлчилгээний гүйлгээний мэдээлэл хангагч болгох эсвэл НӨАТ суутган төвлөрүүлэх субъект болгож болно.

Нэмэгдсэн өртгийн албан татварыг зөв тооцож, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлыг багасгахын тулд дор дурдсан арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлж байна.

1. **Төлбөрийн баримтын арга** (анг. *invoice-credit method*). Бараа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг худалдан авалт хийх үед төлбөрийн баримт олгох бөгөөд үүндээ НӨАТ-ын хувь хэмжээ болон дүнг зааж өгдөг. ААН-үүд үүгээр дамжуулан НӨАТ-ын тооцооллыг хийнэ (IMF, 2024).

2. **Суутган төлөх загвар** (анг.*withholding scheme*). Худалдагч талаас илүү, худалдан авагч нь НӨАТ-ыг суутган тооцох загварыг ашиглан татвар төлөлтөөс зайлсхийхтэй тэмцэх боломжтой гэж үздэг. Жижиг, дунд ААН-үүд нь томоохон ААН-үүдтэй харьцуулахад татварын тооцооллыг зөв хийх боломж багатай байдаг ба татвараас зайлсхийх нь их байна. Тиймээс жижиг, дунд ААН нь том ААН-д бараа бүтээгдэхүүн нийлүүлэх үед худалдан авагч том ААН нь НӨАТ тооцож, суутган авч татварын албанд шилжүүлнэ. Европын зарим улс орууд энэ загварыг хэсэгчлэн нэвтрүүлж эхлээд байна (IMF, 2024).
3. **Эргэн тооцож суутгах загвар** (анг.*reverse charge mechanism*). Хил дамнасан биет бус үйлчилгээ (жишээ нь, программ хангамж, зөвлөх үйлчилгээ) импортлох үед НӨАТ ногдуулахад гаалийн бүртгэлд оруулан, хянахад бэрхшээлтэй байдаг. Үүнийг шийдвэрлэхийн тулд эргэн тооцож суутгах загвар ашигладаг. Энэ загвараар импортлогч (худалдан авагч) нь импортолсон үйлчилгээнд ногдох НӨАТ-ыг тооцож, өөрийн төлөх НӨАТ-аас хасаж тооцон, зөрүүг нь татварын албанд шилжүүлдэг. Ингэснээр импортлогч НӨАТ-ыг тайлагнаж, төлөх үүрэг хүлээдэг болдог. Гэхдээ энэ загвар нь эцсийн хэрэглэгчийн хувьд (жишээ нь, хувь хүн) бараг хэрэгждэггүй, учир нь тэд НӨАТ тайлагнах үүрэг хүлээдэггүй. Тиймээс зарим орнуудад их хэмжээний импортлогдсон үйлчилгээ үзүүлж буй гадаадын аж ахуйн нэгжүүдийг НӨАТ төлөгчөөр бүртгүүлж, НӨАТ-ыг тооцож, шууд татварын албанд шилжүүлэх үүрэг хүлээлгэдэг (IMF, 2024).

1.6 Татварын ил тод байдал, урамшууллын шинэчлэл, нэмэгдсэн өртгийн албан татварын буцаан олголтын шинэ загварууд

Нэмэгдсэн өртгийн албан татвар нь зөвхөн тухайн үйлдвэрлэл, борлуулалтын үе шатанд бий болсон нэмүү өртөгт ногдуулдаг татвар учраас ААН нь бараа бүтээгдэхүүн худалдан авахдаа төлсөн НӨАТ-аа нэхэмжлэн авах эрхтэй. Тиймээс “бизнесээс бизнес” худалдан авалтын үед НӨАТ-аас зайлсхийх нь бага байдаг. Харин эцсийн хэрэглэгчид борлуулалт хийх үед НӨАТ-аас зайлсхийх явдал их байна. Тиймээс улс орнууд хэрэглэгчид чиглэсэн дараах урамшууллын бодлогыг авч хэрэгжүүлдэг. (IGC, 2021)

1. **Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын сугалаа.** НӨАТ-ын хамгийн өргөн ашиглагддаг урамшууллын хэлбэр бөгөөд эцсийн хэрэглэгч худалдан авалтынхаа төлбөрийн баримтаараа сугалаанд оролцох боломжтой байдаг.
2. **Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын буцаан олголт.** Эцсийн хэрэглэгчид тухайн худалдан авалтаар төлөгдсөн НӨАТ-ын тодорхой хэсгийг буцаан олгох урамшуулал юм.
3. **Хүн амын орлогын албан татварын буцаан олголт.** Эцсийн хэрэглэгч худалдан авалтаар төлсөн НӨАТ-ын хэмжээгээр ХАОАТ-аасаа буцаан авалт хийх боломжтой. Ихэвчлэн Өмнөд Америкийн улсууд түгээмэл ашигладаг.
4. **Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын бууруулсан хувь хэмжээг ашиглах.** Зарим улсууд цахим төлбөрийн хэрэгсэл (банкны төлбөрийн карт, мобайл төлбөрийн хэрэгсэл гэх мэт) ашиглан худалдан авалт хийвэл НӨАТ-ыг бууруулдаг. Цахим төлбөрийн хэрэгслээр төлсөн төлбөрийг бүртгэх, хянах боломжтой байдаг тул энэ урамшууллыг хэрэглэдэг байна. Аргентин, Пакистан зэрэг улсууд хэрэглэдэг.

5. **Аж ахуйн нэгжийг урамшуулах.** Зарим улсад худалдан авалтын төлбөрийн баримт хэвлэж өгсөн ААН-ийн дунд сугалаа явуулж, НӨАТ төлөгч ААН-үүдийг урамшуулдаг. Тухайлбал, Танзани улс үүнийг ашигладаг. Польш улсад, хэрэв ААН-ийн хэвлэсэн баримтаар эцсийн хэрэглэгч сугалаа хожвол тухайн НӨАТ төлөгч ААН-ийг бас давхар урамшуулдаг.

Улс орнууд дээр дурдсан урамшууллыг дангаар хэрэглэхээс гадна хослуулан хэрэглэж байна.

Хүснэгт 2. НӨАТ-ын урамшууллын хэлбэр

Урамшууллын хэлбэр	Улсын тоо	Улсын нэр
НӨАТ-ын сугалаа	20	Монгол, Хятад, Өмнөд Солонгос, Тайвань, Филиппин, Бангладеш, Латви, Литва, Польш, Словак, Чех, Румын, Грек, Хойд Македон, Албани, Итали, Португал, Мексик, Бразил, Аргентин
НӨАТ-ын буцаан олголт	7	Монгол, Өмнөд Солонгос, Португал, Гондурас, Колумб, Перу, Бразил
ХАОАТ-ын буцаан олголт	5	Өмнөд Солонгос, Болив, Парагвай, Эквадор, Белиз
НӨАТ-ын хувь хэмжээг бууруулах	2	Пакистан, Аргентин
ААН-ийг урамшуулах	2	Польш, Танзани
Хослон хэрэглэж буй улсууд	6	Монгол, Өмнөд Солонгос, Польш, Португал, Бразил, Аргентин.

Эх сурвалж: (IGC, 2021)

Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын төлөлтийг сайжруулах үүднээс хэрэглэгчийг урамшуулах загвар нь сүүлийн үед дэлгэрэх хандлагатай байгаа ба энэ нь технологийн дэвшилтэй шууд холбоотой. Татварын бүртгэлийг цахимжуулсан, төлбөрийн цахим хэлбэрийг өргөнөөр ашиглах болсон, татварын цахим бүртгэлийн системийг нэвтрүүлж ашиглах болсон зэрэг нь татвар ногдуулалт, төлөлт, хяналтыг зардал багатай, хялбар болгож өгч байна.

Олон улс оронд ААН-ийн татвар ногдох орлогыг ил тод болгож, татвар хураалтыг сайжруулах үүднээс Татварын цахим бүртгэлийн системийг (Electronic Fiscal Devices) нэвтрүүлэн ажиллаж байна. Энэ нь бараа бүтээгдэхүүний үйлчилгээг худалдан авах үед гарах гүйлгээний мэдээллийг татварын албаны системд шууд хүргэдэг цахим бүртгэлийн систем юм. Татварын цахим бүртгэлийн систем нь хэрэглэгчид худалдан авалтын баримтыг татварын бүртгэлийн системээр дамжуулан шууд гаргаж өгдөг. Ийнхүү тухайн гүйлгээний мэдээллийг татварын албанд онлайн шугамаар шууд өгснөөр татвар хураалтын баазыг зөв тодорхойлж, татварын орлогыг сайжруулдаг. Мөн НӨАТ төлөлтийн хяналтад эцсийн хэрэглэгчийг хөндлөнгийн хянагчаар ашиглах боломж олгож байна.

Татварын бүртгэлийн систем нь бизнесүүдийн хувьд дараах мэдээллийг бүртгэдэг. Үүнд:

- борлуулалт хийсэн огноо, ААН-ийн хаяг;
- НӨАТ төлөгчийн дугаар;
- худалдан авалтын нийт мөнгөн дүн;
- барааны тоо хэмжээ, нэгжийн үнэ, татварын хувь хэмжээ болон татварын дүн;
- бүртгэлийн дугаар зэрэг болно.

ХОЁР. УЛС ОРНУУДЫН НЭМЭГДСЭН ӨРТГИЙН АЛБАН ТАТВАРЫН ТОГТОЛЦОО

Судалгаанд Орос, Хятад, Ирланд, Итали, Эстони, Эмират, Вьетнам, Казахстан зэрэг улсын туршлагыг авч үзлээ. Улс орнуудыг сонгохдоо Монгол Улстай хил залгаа, эдийн засгийн харилцан хамаарал бүхий (Орос, Хятад), эдийн засгийн хөгжлийн түвшин өндөр (хөгжингүй орнуудаас Ирланд, Итали, Эстони, Эмират), мөн татварын шинэчлэл эрчимтэй хийгдэж буй хөгжиж буй орнууд (Вьетнам, Казахстан)-ыг харгалзан судалсан. Эдгээр орнууд нь эдийн засгийн бүтэц, НӨАТ-ын бодлогын хүрээний олон янз байдлыг агуулж буй нь харьцуулан судлахад зохистой гэж үзэхээр байна.

2.1 Татвар төлөгчөөр бүртгүүлэх журам, орлогын босго хэмжээ

Улс орон бүрд НӨАТ-ын тогтолцоо харилцан адилгүй ч үндсэн зарчим нь ижил байх бөгөөд “хэрэглэгч төлж, бизнес эрхлэгч хураан төвлөрүүлдэг” гэсэн зарчимд суурилдаг. Өөрөөр хэлбэл, эцсийн хэрэглэгч бараа, үйлчилгээ худалдан авахдаа тухайн бараа, үйлчилгээнд ногдох НӨАТ-ыг төлдөг. Харин бизнес эрхлэгч борлуулалтын явцад цугларсан НӨАТ-ыг хууль тогтоомжийн дагуу тайлагнаж, улсын төсөвт төвлөрүүлэх үүрэгтэй.

Олон улсын тушлагаас харахад, улс оронд тодорхой хэмжээний борлуулалтын орлогын босго хэмжээ заасан байх бөгөөд ААН түүнийг хангасан тохиолдолд НӨАТ төлөгчөөр бүртгүүлэх үүрэгтэй. Зарим улс орнуудад борлуулалтын орлого нь тогтоосон босго хэмжээнд хүрээгүй ч ААН-үүд сайн дураараа НӨАТ төлөгчөөр бүртгүүлэх боломжтой. Бүртгүүлэхийн тулд ААН-үүд улсынхаа татварын албанд өргөдөл гаргаж, шаардлагатай баримт бичгийг бүрдүүлж өгдөг. Үүнд бизнесийн бүртгэлийн гэрчилгээ, санхүүгийн тайлан, үүсгэн байгуулсан болон бусад баримт бичиг орно. Сүүлийн жилүүдэд олон улс орнууд НӨАТ-ын бүртгэл, тайлагналтыг цахим хэлбэрт шилжүүлж, бизнес эрхлэгчдэд хялбар, ил тод орчин бүрдүүлж байна.

Судалгаанд авагдсан 8 улсын НӨАТ тооцох орлогын босго хэмжээг Монгол Улстай харьцуулан авч үзье.

Хүснэгт 3. Судалгаанд авагдсан улсуудын НӨАТ тооцох орлогын босго хэмжээг Монголынхтой харьцуулсан байдал

Улс	НӨАТ ногдуулах орлогын босго (жилийн орлого)		Тухайн улс болон Монголын босго хэмжээний харьцуулалт
	тухай улсын валютаар	төгрөгөөр	
Монгол ⁴	50,000,000 төгрөг		
Вьетнам (VAT Calc, 2025)	100,000,000 донг	14,000,000	0.3 буюу бараг 3 дахин бага
Ирланд (VAT Calc, 2025)	85,000 евро (бараа) 42,300 евро (үйлчилгээ)	307,767,150 153,159,417	6.2 дахин их 3.1 дахин их
Итали (VAT Calc, 2025)	85,000 евро	307,767,150	6.2 дахин их
Казахстан (PwC, 2024)	87,510,000 тенге	609,944,700	12.2 дахин их

⁴ Монгол Улс (2015)[2024]. Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай хууль, §6. Хандах: <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=11227>

Хятад (PwC, 2024)	500,000 юань 800,000 юань	237,835,000 380,536,000	4.8 дахин их 7.6 дахин их
Орос (Lawyers in Russia, 2024)	2, 000,000 рубль	76,540,000	1.5 дахин их
Эмират (PwC, 2024)	375,000 дирхам	353,208,750	7.1 дахин их
Эстони (EY, 2025)	40,000 евро	144,831,600	2.9 дахин их

Жич: Хүснэгтэд оруулсан мөнгөн дүнг Монголбанкны 2025 оны 02 дугаар сарын 18-ны өдрийн Монголбанкны ханшаар тооцов.

Дээрх улсуудаас хамгийн өдөр босготой нь Казахстан улс 642,3 сая төгрөг бол хамгийн бага нь Вьетнам улс 14,0 сая төгрөг байна. Манай улсын хувьд босго хэмжээ 50,0 сая төгрөг байгаа нь хамгийн бага босготой Вьетнам улсаас ойролцоогоор 3 дахин их, харин хамгийн их босготой Казахстан улсаас ойролцоогоор 12.2 дахин бага байна.

Олон улсын туршлагад НӨАТ тооцох орлогын босго хэмжээг тогтоохдоо бараа болон үйлчилгээнд өөр өөр босго тогтоох хандлага байдаг. Түүнээс гадна бизнес эрхлэгч тухайн улсын оршин суугч эсэхээс хамаарч ялгаатай босго тогтоодог байна.

Судалгаанд авагдсан улсуудын хувьд энэхүү ялгавартай босго тогтоох туршлагыг хэрхэн хэрэгжүүлж буй талаар авч үзье.

Хүснэгт 4. Судалгаанд авагдсан улсуудын НӨАТ ногдуулах орлогын босго хэмжээг ялгавартай тогтоож буй туршлага

Улс	НӨАТ ногдуулах орлогын босго хэмжээ	
	тухайн улсын валютаар	ам.доллар
Вьетнам	100,000,000 донг (VAT Calc, 2025)	3,953.37
Ирланд	Бараа: 85,000 евро	87,628.53
	Үйлчилгээ: 42,300 евро	43,607.40
	ЕХ цахим бараа, үйлчилгээний “Нэг цэгийн үйлчилгээ” (OSS): 10,000 евро	10,309.96
	ЕХ доторх худалдан авалт: 41,000 евро Оршин суугч бус бизнес эрхлэгчид босго байхгүй (VAT Calc, 2025)	42,268.91
Итали	Стандарт: 85,000 евро	87,628.53
	ЕХ цахим бараа, үйлчилгээний “Нэг цэгийн үйлчилгээ” (OSS): 10,000 евро	10,309.96
	ЕХ доторх худалдан авалт: 10,000 евро	10,309.96
	Оршин суугч бус бизнес эрхлэгчид босго байхгүй. (VAT Calc, 2025)	
Казахстан	Сарын тооцооны индексийг (2024 онд МСI=3692 тенге) 20,000 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцүү 73,840,000 тенге	144,328.06
	Татварын тусгай дэглэм хэрэгжүүлдэг хувиараа бизнес эрхлэгч: уг индексийг 124,184 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцүү 458,487,328 тенге (PwC, 2024)	896,396.67
Хятад	Үйлдвэрлэл, худалдаа: 500,000 юань	68,436.53
	Үйлчилгээ: 800,000 юань (PwC, 2024)	109,498.57

Орос	2,000,000 рубль (Lawyers in Russia, 2024)	20,473.80
Эмират	375,000 дирхам Оршин суугч бус бизнес эрхлэгчид босго байхгүй (PwC, 2024).	102,110.28
Эстони	Стандарт 40,000 евро ЕХ цахим бараа, үйлчилгээний “Нэг цэгийн үйлчилгээ” (OSS):	41,252.53
	10,000 евро Оршин суугч бус бизнес эрхлэгчид болон ЕХ доторх худалдан авалтын хувьд босго байхгүй. (VAT Calc, 2025)	10,309.96

Судалгаанд авагдсан 8 улсын туршлагаас харахад, НӨАТ ногдуулах орлогын босго хэмжээ тогтоохдоо зарим улс бараа болон үйлчилгээнд нэг л тогтсон хэмжээ заасан бол зарим улсын хувьд, өөр өөр босго хэмжээ тогтоосон (Хүснэгт 4). Тухайлбал, Вьетнам, Орос зэрэг улсад тогтсон нэг л стандарт хэмжээтэй бол Ирланд, Итали, Хятад зэрэг улсад ялгаатай босго хэмжээ тогтоосон байна. Эмират улсын хувьд тухайн улсад оршин суугч биш тохиолдолд НӨАТ ногдуулах орлогын босго хэмжээ тогтоогоогүй, бусад бизнесүүдийн хувьд тогтоосон нэг босго хэмжээг мөрдөж байна.

Ирланд, Итали, Эстони зэрэг ЕХ-ны гишүүн улсууд цахим бараа, үйлчилгээний систем (OSS - One Stop Shop) болон холбоо доторх худалдан авалтад тусдаа босго хэмжээ тогтоожээ. Энэ 3 улсад энэхүү системд бүртгүүлэх орлогын босго хэмжээ 10,000 евро байхаар заасан бол ЕХ доторх худалдан авалтад Ирланд, Италид мөн 10,000 евро, харин Эстонид босго хэмжээ заагаагүй байна. Түүнээс гадна энэ 3 улсад оршин суугч бус бизнес эрхлэгчдийн хувьд ямар нэг босго хэмжээ тогтоогоогүй байна.

2.2 Татварын хувь хэмжээ

Дэлхийн улс орнууд НӨАТ-ын хувь хэмжээг тогтоохдоо эдийн засгийн бодлого, татварын хэрэгцээ, хэрэглэгчдэд үзүүлэх нөлөөллөөс хамааран стандарт, бууруулсан, олон шатлалтай, татваргүй байхаар тогтоодог. Тиймээс улс орон бүрийн НӨАТ-ын бодлого харилцан адилгүй байна.

Судалгаанд авагдсан улсуудын НӨАТ-ын босго болон хувь хэмжээг дэлгэрэнгүй авч үзье.

Хүснэгт 5. Судалгаанд авагдсан улсуудын НӨАТ-ын хувь хэмжээ

Улс	НӨАТ-ын стандарт хувь хэмжээ (%)	Бууруулсан (хөнгөлөлт) хувь хэмжээ (%)
Вьетнам (PwC, 2024)	8	0%, 5%
Ирланд (VAT Calc, 2025)	23	9%, 13.5%
Итали (VAT Calc, 2025)	22	4%, 5%, 10%
Казахстан (PwC, 2024)	12	0%
Хятад (PwC, 2024)	13	9%, 6%, 1%*, 0%
Орос (Lawyers in Russia, 2024)	20	18%, 16.67%, 10%
Эмират (PwC, 2024)	5	0%
Эстони (VAT Calc, 2025)	22	9%, 5%, 0%

Монгол ⁵	10	0%
---------------------	----	----

Хүснэгтийн мөнгөн дүнгүүдийг 2025 оны 02 сарын 10-ны өдрийн Монголбанкны ханшаар тооцов.

Тайлбар: * Хятадын Засгийн газар 2023 оны 1-р сарын 1-нээс эхлэн бичил, жижиг ААН-үүдэд ногдох 3%-тай НӨАТ-ын хувь хэмжээг 1% болгон бууруулсан. Энэ хөнгөлөлт 2027 оны 12-р сарын 31-нийг дуустал хүчинтэй. Энэхүү бодлого нь эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих, жижиг бизнесүүдэд татварын ачаалал багасгах зорилготой юм.

Дээрх 8 улсын НӨАТ-ын хувь хэмжээг авч үзвэл, эдгээр орнуудад НӨАТ-ыг 5-23% хооронд тогтоосон бөгөөд Эмират 5% буюу хамгийн бага, Ирланд 23% буюу хамгийн их НӨАТ-ын хувь хэмжээ тогтоожээ. Манай улсын хөрш орнууд болох Орос 20%, Хятад 13% байгаа бол Казахстан 12%-иар тогтоосон байна.

Зарим улс орнууд, тухайлбал, Казахстан, Эмират зэрэг улсууд Монголтой адил зөвхөн нэг стандарт хувь хэмжээ тогтоосон бол бусад улс орнууд тодорхой бараа, үйлчилгээнд бууруулсан буюу хөнгөлөлттэй хувь хэмжээ хэрэгжүүлэхээр зохицуулсан байна.

2.3 Татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт

Дэлхийн улс орнуудын НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийн бодлого нь тухайн орны эдийн засгийн онцлог, татварын тогтолцоо, нийгмийн зорилтуудаас хамаарч харилцан адилгүй байдаг.

Хөнгөлөлт болон чөлөөлөлт нь тусдаа ойлголтууд байдаг. НӨАТ-ын хөнгөлөлтийн хувьд, улс орнууд тодорхой салбарын бараа, үйлчилгээнд татварын хувь хэмжээг бууруулдаг бөгөөд 0%-ийн хөнгөлөлт үзүүлж болно. НӨАТ-ын чөлөөлөлт үзүүлэх тохиолдолд тухайн бараа, үйлчилгээнд татвар ногдуулахгүй.

Бараа, үйлчилгээнд НӨАТ-ын 0%-тай хөнгөлөлт болон НӨАТ-ын чөлөөлөлт үзүүлэх нь хоорондоо ялгаатай. Хэдийгээр эдгээр нь хоёулаа хэрэглэгчээс НӨАТ авдаггүйгээрээ ижил төстэй боловч дараах ялгаанууд байна.

Хүснэгт 6. НӨАТ-ын 0%-тай хөнгөлөлт болон НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн ялгаа

НӨАТ-ын 0%-ийн хөнгөлөлт	НӨАТ-ын чөлөөлөлт
НӨАТ төлөгчөөр бүртгүүлэх шаардлагатай.	НӨАТ төлөгчөөр бүртгүүлэх шаардлагагүй.
НӨАТ-ын хувь хэмжээ 0% байх боловч татвар ногдох үйл ажиллагаанд тооцогдоно.	Татвар тооцохгүй.
0% хөнгөлөлт үзүүлдэг нийтлэг салбарууд, тухайлбал: <ul style="list-style-type: none"> - үндсэн хүнсний бүтээгдэхүүн (талх, гурил, сүү, ногоо); - жороор олгох эм тариа; - ном, сургалтын материал; - нийтийн тээвэр; 	Чөлөөлөлт үзүүлдэг нийтлэг салбарууд, тухайлбал: <ul style="list-style-type: none"> - эрүүл мэндийн үйлчилгээ (эмнэлгийн үйлчилгээ, эмчийн үзлэг); - боловсрол (сургуулийн төлбөр, мэргэжлийн сургалт); - санхүүгийн үйлчилгээ (банкны үйлчилгээ, даатгал);

⁵ Монгол (2015)[2024]. Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай хууль, §11.Хандах: <https://legalinfo.mn/mn/detail/11227>, Хандсан огноо: 2025-02-16

- экспортод гаргаж буй бараа, үйлчилгээ.	- төрийн болон сайн дурын байгууллагын үйл ажиллагаа (буяны үйл ажиллагаа, хандив); - төрийн шуудангийн үйлчилгээ.
--	---

Эх сурвалж: (Taxually, 2025)

Судалгаанд авагдсан улс бүрийн хувьд НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийг хэрэгжүүлж буй туршлагын талаар авч үзье.

Хүснэгт 7. Вьетнамын НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт

Хөнгөлөлтөд хамрагдах	Хөнгөлөлттэй %	Стандарт %
зайлшгүй хэрэгцээтэй бараа, үйлчилгээ: цэвэр ус; сургалтын хэрэгсэл, ном; түүхий хүнсний бүтээгдэхүүн; эм, эмнэлгийн тоног төхөөрөмж; малын тэжээл, ХАА-н бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ; техник, шинжлэх ухааны үйлчилгээ; байгалийн резин; элсэн чихэр, элсэн чихрийн хаягдал; орон сууц; зарим урлаг, спортын үйлчилгээ.	5	8
экспортын бараа, үйлчилгээ: гадаад улс болон татваргүй бүсэд нийлүүлсэн бараа, үйлчилгээ; гаалийн баталгаат дэлгүүрүүдэд борлуулсан бараа; гадаадын хөрөнгө оруулалттай боловсруулах үйлдвэрийн барилга, угсралтын ажил; олон улсын тээврийн үйлчилгээ (агаарын, далайн, олон улсын зам тээвэр).	0	
Чөлөөлөлтөд хамрагдах		
ХАА-н тодорхой бүтээгдэхүүн; Вьетнамд үйлдвэрлэх боломжгүй тодорхой өрөмдлөгийн төхөөрөмж; нисэх болон хөлөг онгоцны импорт, түрээс; газар өмчлөх эрх шилжүүлэх; санхүүгийн тодорхой үйлчилгээ (хөрөнгө оруулалтын сангийн удирдлага, үнэт цаасны арилжаа, гадаад валютын арилжаа, зээлийн худалдаа); даатгалын тодорхой үйлчилгээ; эмнэлгийн үйлчилгээ; өндөр настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн асрамжийн үйлчилгээ; Засгийн газраас үзүүлдэг шуудан, харилцаа холбооны үйлчилгээ; боловсрол; хэвлэл; нийтийн тээвэр; боловсруулалт хийгдээгүй байгалийн баялгийн экспорт.		

Эх сурвалж: (PwC, 2024)

Вьетнам улс тодорхой салбаруудынхаа бараа, үйлчилгээнд 5%-ийн НӨАТ-ын хөнгөлөлт үзүүлж байгаа бөгөөд үүнд зайлшгүй хэрэгцээтэй болон экспортын тодорхой бараа, үйлчилгээг хамруулсан. Түүнээс гадна ХАА, санхүү, нийгмийн халамжийн салбарын зарим бүтээгдэхүүн үйлчилгээ, эрүүл мэнд, боловсролын салбарыг НӨАТ-аас чөлөөлсөн байна.

Хүснэгт 8. Ирландын НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт

Хөнгөлөлтөд хамрагдах	Хөнгөлөлттэй (%)	Стандарт (%)
кафе, рестораны хоолны үйлчилгээ; зочид буудал болон ижил төстэй үйлчилгээ; соёл, спортын арга хэмжээ; тодорхой ХАА-н бүтээгдэхүүн; цахилгаан эрчим хүч; засвар, цэвэрлэгээ; үсчин салон	13.5	23
дотоодын хий болон цахилгаан эрчим хүчний нийлүүлэлт (2025 оны 4-р сар хүртэл түр хугацаагаар бууруулсан)	9	
Чөлөөлөлтөд хамрагдах		
боловсрол; санхүүгийн үйлчилгээ; эрүүл мэнд, эмнэлэг, нийгмийн халамж; олон нийтийн шуудан; үл хөдлөх хөрөнгийн түрээс; мөрийтэй тоглоом; олон улсын зорчигч тээвэр		

Эх сурвалж: (VAT Calc, 2025)

Ирланд улс тодорхой салбаруудад 13.5%, 9%, 0%-ийн НӨАТ-ын хөнгөлөлт үзүүлж байна. Үүнд жижиг, дунд үйлчилгээ болон ХАА-н бүтээгдэхүүн, соёл, спортын арга хэмжээнд 13.5%, экспорт болон ЕХ доторх бараа үйлчилгээ, хүүхдийн хувцас, хүнсний бүтээгдэхүүнд 0%-ийн НӨАТ ногдуулсан. Боловсрол, эрүүл мэнд, нийгмийн халамж зэрэг салбарууд НӨАТ-аас чөлөөлөгдсөн байна.

Хүснэгт 9. Италийн НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт

Хөнгөлөлтөд хамрагдах	Хөнгөлөлттэй (%)	Стандарт (%)
ресторан, хоолны үйлчилгээ (авч явах үйлчилгээ орно); эм; хүүхдийн бүтээгдэхүүн; эмэгтэйчүүдийн ариун цэврийн бүтээгдэхүүн	10	22
нийгмийн халамжийн байгууллагуудын эрүүл мэнд, боловсролын үйлчилгээ	5	
гоймон, талх, өдөр тутмын нарийн боов зэрэг үндсэн хүнсний бүтээгдэхүүн; эмнэлгийн тоног төхөөрөмж; ном, сэтгүүл	4	
Чөлөөлөлтөд хамрагдах		
Экспортын болон ЕХ доторх барааны нийлүүлэлтийг тодорхой нөхцөлөөр чөлөөлдөг.		

Эх сурвалж: (VATCalc, 2024)

Итали улс тодорхой салбаруудад 10%, 5%, 4%-ийн НӨАТ-ын хөнгөлөлт үзүүлдэг. Үүнд жижиг, дунд үйлчилгээ, эм, хүүхдийн бүтээгдэхүүний хувьд 10%, нийгмийн халамжийн салбар 5%, өдөр тутмын өргөн хэрэглээний хүнсэнд 4%-ийн НӨАТ ногдуулсан. Харин экспорт болон ЕХ доторх нийлүүлсэн барааг НӨАТ-аас чөлөөлсөн.

Хүснэгт 10. Казахстаны НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт

Хөнгөлөлтөд хамрагдах	Хөнгөлөлттэй (%)	Стандарт (%)
экспортын бараа; олон улсын тээврийн үйлчилгээ	0	12
Чөлөөлөлтөд хамрагдах		

эм, эмийн бүтээгдэхүүн; санхүүгийн байгууллагаас үзүүлж буй үйлчилгээ; санхүүгийн түрээс (лизинг); нотариат, өмгөөллийн үйлчилгээ; үнэт цаас, хөрөнгө оруулалтын алттай холбоотой үйл ажиллагаа; зээлийн гүйлгээ

Эх сурвалж: (PwC, 2024)

Казахстан улс экспортын бараа болон олон улсын тээвэр үйлчилгээнд 0%-ийн НӨАТ ногдуулсан бол эм, эмийн бүтээгдэхүүн, санхүүгийн салбар болон нотариат, өмгөөллийн үйлчилгээ зэрэг нь чөлөөлөгдсөн байна.

Хүснэгт 11. Хятадын НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт

Хөнгөлөлтөд хамрагдах	Хөнгөлөлттэй (%)	Стандарт (%)
ХАА-н бүтээгдэхүүн, ус, хий зэрэг хэрэгцээт барааны худалдаа болон импорт; тээвэр, шуудангийн үйлчилгээ, харилцаа холбооны үндсэн үйлчилгээ; барилга, үл хөдлөх хөрөнгийн түрээс болон худалдаа; газар ашиглалтын эрх шилжүүлэх	9	13
нэмүү өртөг шингэсэн харилцаа холбооны үйлчилгээ; санхүүгийн үйлчилгээ; дэвшилтэт технологи, бизнесийн зөвлөх үйлчилгээ, инновац, дижитал болон санхүүгийн үйлчилгээ зэрэг өндөр нэмүү өртөг шингэсэн орчин үеийн үйлчилгээ (түрээснээс бусад); биет бус хөрөнгө (газрын ашиглах эрхээс бусад) борлуулах	6	
Бага орлоготой бизнесийн хувьд 3% байсан хөнгөлөлтийг 2023 оны 01-р сарын 01-нээс 2027 оны 12-р сарын 31 хүртэл 1% болгож бууруулсан.	1	
барааны экспорт; засвар, солих, боловсруулалтын үйлчилгээний экспорт, олон улсын болон сансрын тээвэр; R&D; эрчим хүчний гүйцэтгэлийн гэрээ; дизайн үйлчилгээ; радио, кино, телевизийн нэвтрүүлэг бэлтгэх, түгээх; программ хангамж; мэдээллийн систем; аутсорсинг; технологийн дамжуулалт зэрэг үйлчилгээний экспорт	0	

Эх сурвалж: (PwC, 2024)

Хятад улс экспортын салбарт 0%, өдөр тутмын амьдралд шаардлагатай бараа, үйлчилгээний НӨАТ-ыг хөнгөлж 9% тогтоосон нь хүртээмжтэй байлгах бодлого баримталж байна. Санхүү, технологи, дижитал үйлчилгээний салбарт харьцангуй бага буюу 6% татвар тогтоосноор эдийн засгийн өсөлтийг дэмжиж байна. Хятадын засгийн газар жижиг бизнесүүдийг дэмжиж, эдийн засгаа тогтворжуулах, татварын ачааллыг багасгаж, санхүүгийн дарамтыг бууруулах зорилгоор 2023-2027 онуудад жижиг татвар төлөгчдийн НӨАТ-ыг 1% болгосон байна.

Хүснэгт 12. Оросын НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт

Хөнгөлөлтөд хамрагдах	Хөнгөлөлттэй (%)	Стандарт (%)
үл хөдлөх хөрөнгө шилжүүлэх	18	20
гадаадын цахим үйлчилгээ үзүүлэгчид	16.67	
хүнсний бүтээгдэхүүн, хүүхдийн зарим төрлийн хэрэгсэл, эм, ус	10	

Чөлөөлөлтөд хамрагдах
мэдээллийн технологи, дижитал салбар болон 3 жилийн хугацаанд 2 сая рублиэс бага орлоготой хувиараа бизнес эрхлэгчид

Эх сурвалж: (Lawyers in Russia, 2024)

Орос улс олон улсын татварын жишигт нийцэх, хэрэглэгчийн ачааллыг бууруулах, татварын суурийг өргөжүүлэх, зах зээлийн өрсөлдөөнийг хадгалах зорилгоор гадаадын цахим үйлчилгээ үзүүлэгчид ногдуулах НӨАТ-ыг 16.67% болгон бууруулсан. Түүнээс гадна хүнсний бүтээгдэхүүн, эмийн хэрэгсэл зэрэг салбарт 10%-ийн хөнгөлөлттэй НӨАТ-ыг тогтоосноор иргэдийн амьжиргааны түвшнийг хамгаалах, инфляцын өсөлтийг сааруулах, хүнсний аюулгүй байдал, эрүүл мэндийн тогтолцоо болон эмийн үйлдвэрлэлээ дэмжих бодлого хэрэгжүүлж байна. Харин технологийн салбар болон бага орлоготой хувиараа бизнес эрхлэгчдийг дэмжих зорилгоор эдгээр салбарыг НӨАТ-аас чөлөөлсөн байна.

Хүснэгт 13. Эмиратын НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт

Хөнгөлөлтөд хамрагдах	Хөнгөлөлттэй (%)	Стандарт (%)
НӨАТ хэрэгжүүлдэг Персийн булангийн хамтын ажиллагааны зөвлөлийн гишүүн бус орнуудад экспортолсон бараа, үйлчилгээ; олон улсын тээвэр; түүхий нефть, байгалийн хий нийлүүлэх; орон сууцны үл хөдлөх хөрөнгийн анхны борлуулалт; эрүүл мэнд, боловсролын салбар	0	5
Чөлөөлөлтөд хамрагдах		
тодорхой санхүүгийн үйлчилгээ, орон сууцны үл хөдлөх хөрөнгийн борлуулалт (анхны борлуулалтаас бусад), хоосон газар, дотоодын зорчигч тээвэр		

Эх сурвалж: (PwC, 2024)

Тус улс экспортыг дэмжих, стратегийн салбаруудыг хөгжүүлэх, худалдааны саад тотгорыг бууруулах, нийгмийн суурь үйлчилгээний хүртээмжийг дэмжих зорилгоор эдгээр салбарт 0% НӨАТ ногдуулахаар зохицуулжээ. Түүнээс гадна санхүүгийн үйлчилгээ, орон сууцны үл хөдлөх хөрөнгийн борлуулалт (анхныхаас бусад), хоосон газар, дотоодын зорчигч тээврийн салбарыг НӨАТ-аас чөлөөлснөөр санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангаж, зээлийн болон хөрөнгө оруулалтын зардлыг бууруулах, орон сууцны хоёр дахь зах зээлийг дэмжиж, үл хөдлөх хөрөнгийн үнэ өсөхөөс сэргийлэх, барилгын салбарыг идэвхжүүлж, хоосон газарт бүтээн байгуулалт хийж хөгжүүлэхийг дэмжих, нийтийн тээврийн хүртээмжийг нэмэгдүүлж, иргэдийн амьжиргааны өртгийг бууруулах бодлого хэрэгжүүлж байна.

Хүснэгт 14. Эстонийн НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт

Хөнгөлөлтөд хамрагдах	Хөнгөлөлттэй (%)	Стандарт (%)
Зочид буудал болон түүнтэй төстэй үйлчилгээ	13	22
хэвлэмэл болон цахим ном, боловсролын материал; хэвлэмэл болон цахим сэтгүүл	9	
Европын холбооны улс хоорондын агаарын болон далайн зорчигч тээвэр; ЕХ-ны улс хоорондын бараа нийлүүлэлт; экспорт; Төв	0	

банкнуудад зориулсан алт; хөлөг онгоц, нисэх онгоцтой холбоотой үйлчилгээ		
Чөлөөлөлтөд хамрагдах		
боловсрол, санхүүгийн үйлчилгээ, эрүүл мэнд, эмнэлэг, нийгмийн халамж, олон нийтийн шуудангийн үйлчилгээ, үл хөдлөх хөрөнгө түрээслэх, мөрийтэй тоглоом, бооцоот тоглоом, нийгмийн халамжийн үйлчилгээ, олон улсын зорчигч тээвэр, зохиогчийн эрхүүд		

Эх сурвалж: VatCalc (2024), EY, (2025).

Эстони улс аялал жуулчлалыг дэмжих, Европын орнуудтай өрсөлдөх чадвараа хадгалах, дотоодын аяллыг хөгжүүлэх, жижиг бизнесүүдийг хамгаалах, улирлын хэлбэлзлийг зохицуулах зорилгоор зочид буудал болон ижил төрлийн үйлчилгээнд 9%-ийн хөнгөлөлттэй НӨАТ ногдуулж байна. ЕХ-ны улс хоорондын тээвэр, бараа нийлүүлэлт нь нэг зах зээлийн хүрээнд явагддаг тул давхар НӨАТ ногдуулахгүй байх бодлого баримталдаг тул 0% татвар хэрэгжүүдэг. Түүнээс гадна олон улсын худалдааг дэмжих, гадаад зах зээлд өрсөлдөх чадвараа хадгалах, мөнгөний тогтвортой байдлыг хангах, мөн тээврийн салбараа дэмжих, түүний үйлчилгээг хүртээмжтэй болгох зорилгоор эдгээр салбарт 0%-ийн НӨАТ хэрэгжүүлж байна. Нийгмийн халамжийн бодлогыг дэмжих, санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангах, олон улс болон ЕХ-ны НӨАТ чөлөөлөлтийн дүрэм журмыг дагах, хүн бүрд хүртээмжтэй үйлчилгээг хямд байлгах, тусгай зохицуулалттай салбаруудаа дэмжих бодлогын хүрээнд эдгээр салбарууд НӨАТ-аас чөлөөлөгдсөн.

2.4 Татварын тайлагнал

Улс орнуудын татварын байгууллага нь цахим шилжилтийн хүрээнд цахим тайлагналын системийг хөгжүүлж, татвар төлөгчдөд хялбар, хурдан, ил тод үйлчилгээг үзүүлэхийг зорьж байна. Тухайлбал:

- Европын холбоо нь НӨАТ-ын цахим тайлагнал (анг. Electronic VAT Reporting - eVAT), Нэг цэгийн үйлчилгээ (One Stop Shop - OSS) зэрэг цахим системийг нэвтрүүлсэн бөгөөд OSS систем нь олон улсад үйл ажиллагаа явуулж буй тус холбооны бизнес эрхлэгчдэд улс хоорондын татварын тайлагналыг хялбаршуулах, харин eVAT нь ЕХ доторх гүйлгээг автоматаар хянаж, цахимаар тайлагнах боломжийг олгож байна.
- Эстони, Латви, Литва зэрэг улсууд бүрэн автоматжуулсан eVAT систем нэвтрүүлсэн.
- Хятад Golden Tax System-ийг ашигладаг бөгөөд НӨАТ-ын цахим бүртгэл, тайлагналыг бүрэн автоматжуулсан.
- Казахстанд бүх НӨАТ төлөгч цахим нэхэмжлэх (анг.e-invoice) гаргах үүрэгтэй.
- Вьетнамд 2022 оны 7-р сарын 1-нээс эхэлж бүх компани, ААН цахим нэхэмжлэх (анг.e-invoice) ашиглах үүрэгтэй болсон бөгөөд тайлангаа eTax порталаар дамжуулан цахимаар ирүүлнэ.

Хүснэгт 15. Судалгаанд авагдсан орнуудын НӨАТ тайлагнал

Улс	Тайлан гаргах давтамж
Вьетнам	50 тэрбум донг (1,968,486.95 ам.доллар)-оос их бол сар бүр, бага бол улирал бүр тайлагнах үүрэгтэй. (PwC, 2024)

Ирланд	<p>Стандарт хугацаа нь 2 сар тутам бөгөөд дараах тохиолдолд өөр хугацаанд тайлагнадаг.</p> <ul style="list-style-type: none"> • жилд – хэрэв шууд дебит төлбөрийн аргаар тэнцүү хэсэгчилсэн төлбөр хийдэг бол; • 4 сар тутам – жилийн НӨАТ 3,001-14,400 евро (3,100.87-14,875.73 ам.доллар) хооронд; • 6 сар тутам – жилийн НӨАТ-ын 3,000 евро (3,099.09 ам.доллар) түүнээс бага. <p>(Revenue Irish Tax and Customs, 2024)</p>
Итали	Жилийн орлого нь 400,000 еврогоос дээш үйлчилгээний, 700,000 еврогоос дээш бусад бизнес эрхлэгчид сар бүр, үүнээс бага бол улирал бүр тайлагнах үүрэгтэй (Agenzia Entrate, 2021).
Казахстан	Улирал бүр тайлагнах үүрэгтэй (PwC, 2024).
Хятад	Стандарт хугацаа нь сар бүр, харин бага татвар төлөгчид улирал бүр тайлагнах үүрэгтэй (PwC, 2024).
Орос	Улирал бүр тайлагнах үүрэгтэй (Lawyers in Russia, 2024).
Эмират	Сар бүр, улирал бүр тайлагнах үүрэгтэй (PwC, 2024).
Эстони	Сар бүр тайлагнах үүрэгтэй (VatCalc, 2024).

Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын бодлогын гол зорилго нь төсвийн тогтвортой орлогыг бүрдүүлэх явдал байдаг. Гэхдээ улс орнууд НӨАТ-ын бодлогоор дамжуулан зарим салбар, ААН-ийг урамшуулах татварын урамшууллын бодлогын нэг хэсэг болгож байна. Мөн дотоодын зах зээлийг хамгаалах, үнийг зохицуулах хэрэгсэл болгон ашиглаж байна.

ГУРАВ. БҮГД НАЙРАМДАХ СИНГАПУР УЛСЫН БАРАА, ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ ТАТВАР

Сингапур улс НӨАТ хэрэглэдэггүй бөгөөд түүний оронд бараа, үйлчилгээний татвар (анг. *Good and service tax - GST*)-ыг хэрэглэж байна. Энэ нь бараа, үйлчилгээний борлуулалт болон импортын бараанд ногдуулдаг хэрэглээний татвар юм.

Сингапур улс 1994 оны 4-р сарын 1-нд бараа, үйлчилгээний татварыг нэвтрүүлж эхэлсэн бөгөөд энэ нь шууд татвараас (аж ахуйн нэгжийн болон хувь хүний орлогын албан татвар) шууд бус татварт шилжих зорилготой байв. Энэхүү бодлогынхоо давуу талыг дараах байдлаар тодорхойлжээ (Inland Revenue Authority of Singapore, 2025). Үүнд:

- **Татварын суурийг өргөжүүлэх.** Орлогын албан татвар нь хувь хүний орлогын хэмжээнээс хамаардаг бол бараа, үйлчилгээний татвар бүх төрлийн бараа, үйлчилгээнд ногдох тул татварын бааз суурийг тэлж, төсвийн орлогыг тогтвортой байлгах нөхцөл бүрдүүлдэг.
- **Орлогын албан татварын ачааллыг бууруулах.** Бараа, үйлчилгээний татварыг нэвтрүүлснээр орлогын болон аж ахуйн нэгжийн албан татварын хэмжээг харьцангуй бага түвшинд барих боломжтой болсон. Ингэснээр бизнес эрхлэгчдийг дэмжих, хөрөнгө оруулалтыг татах, ажил эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх таатай нөхцөл бүрдүүлдэг. Өөрөөр хэлбэл, бага татварын орчин нь гадаадын болон дотоодын хөрөнгө оруулагчдыг татах гол хүчин зүйл болдог.
- **Хадгаламж, хөрөнгө оруулалтыг дэмжих.** Бараа, үйлчилгээний татвар нь хэрэглээнд суурилсан татвар учир иргэд болон аж ахуйн нэгжүүд орлогынхоо тодорхой хэсгийг зарцуулалгүй хадгалах, хөрөнгө оруулалт хийх сэдэл болдог. Энэ нь урт хугацаандаа улсын эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих, санхүүгийн салбарын тогтвортой байдлыг хангах эерэг үр дагавартай.

Бараа, үйлчилгээний татвар нь регрессив⁶ татварын төрөлд хамаардаг тул бага орлоготой иргэдийн худалдан авах чадварт илүү их дарамт үүсгэдэг. Сингапурын засгийн газар үүнээс сэргийлэх зорилгоор бараа, үйлчилгээний татварын ваучер хөтөлбөр болон бусад арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлж, бага орлоготой иргэдийн ачааллыг багасгах бодлого баримталж байна.

Экспорт болон орон сууцны үл хөдлөх хөрөнгийн хэлцэл, санхүүгийн үйлчилгээ зэрэг зарим чухал үйлчилгээнүүдийг татвараас чөлөөлдөг (Inland Revenue Authority of Singapore, 2024).

Бараа, үйлчилгээний татвар төлөгчөөр бүртгүүлсэн бизнес эрхлэгчид борлуулалтын үнийн дүнд бараа, үйлчилгээний татварыг нэмж хураах бөгөөд Сингапурын дотоодын орлогын газарт тайлагнаж, төвлөрүүлэх үүрэгтэй байдаг.

3.1. Татвар ногдуулах арга, татварын хувь хэмжээ

Бараа, үйлчилгээний татварыг НӨАТ-тай адил зарчмаар ногдуулдаг. Дэлхийн улс орнуудаас Австрали, Канад, Шинэ Зеланд, Сингапур гэх мэт цөөн хэдэн орон бараа,

⁶ **Регрессив** татвар нь орлогын хэмжээнээс үл хамааран адилхан хувь хэмжээтэй ногдуулдаг татвар юм. Тиймээс орлого багатай хүмүүст илүү их ачаалал үүсгэдэг. Жишээ нь НӨАТ, онцгой албан татвар зэрэг нь регрессив төрлийн татварт орно. Харин **прогрессив** татварыг орлогын түвшин нэмэгдэх тусам илүү өндөр хувьтай ногдуулдаг. Жишээ нь хувь хүний орлогын албан татвар, тансаг хэрэглээний татвар зэрэг нь прогрессив татварын төрөлд орно (Ц.Бямбацогт, Монголбанк)

үйлчилгээний татварыг хэрэглэж байна. Эдгээр орнуудын бараа, үйлчилгээний татварын хувь хэмжээ нь европ болон азийн зарим орнуудын НӨАТ-ын хувь хэмжээтэй харьцуулахад харьцангуй бага байна. Тухайлбал, бараа, үйлчилгээний татвар хэрэглэж буй Австрали 10%, Сингапур 9%, Канад 5% байгаа бол НӨАТ хэрэглэж буй Ирланд 23%, Эстони 22%, Орос 20%, Хятад 13%, Казахстан 12% байна.

3.2. Буцаан олголт

Бараа, үйлчилгээний татварын хувьд экспортлогчид болон зарим салбарын бизнес эрхлэгчид татварын буцаан олголтыг авах боломжтой боловч хэрэглэгч (Сингапурын иргэд) татварын буцаан олголт эдэлдэггүй. Харин Сингапурт түр хугацаанд аялж буй жуулчид 100 сингапур доллар (74.78 ам.доллар) ба түүнээс дээш дүнтэй барааны худалдан авалтад татварын буцаан олголт авах эрхтэй.

Сингапурын бараа, үйлчилгээний татвар төлөгчөөр бүртгүүлэх орлогын хэмжээ, бараа, үйлчилгээний татварын хувь хэмжээ, хөнгөлөлт, чөлөөлөлт, тайлагнал зэрэг мэдээллийг хүснэгтээр харуулав (Хүснэгт 16).

Хүснэгт 16. Сингапурын бараа, үйлчилгээний татвар

Бараа, үйлчилгээний татварын хувь хэмжээ	9%
Татвар төлөгчөөр бүртгүүлэх орлогын босго	Жилийн орлого 1 сая сингапур доллар (738,890.47 ам.доллар) байна. Энэхүү босго хэмжээг хангаагүй ч сайн дураар бүртгүүлж болно. Гадаадын онлайн худалдааны компаниуд тус улсад жилд 100,000 сингапур доллар (74,706.44 ам.доллар)-аас дээш борлуулалт хийдэг бол Сингапурт бараа, үйлчилгээний татвар төлөгчөөр бүртгүүлэх шаардлагатай.
Хөнгөлөлт	0% хөнгөлөлт: гадаадад экспортолж буй бараа, гадаад зөвлөх үйлчилгээ зэрэг олон улсын үйлчилгээ.
Чөлөөлөлт	Санхүүгийн үйлчилгээ, орон сууцны худалдаа, түрээс, хөрөнгө оруулалтын зориулалттай алт, үнэт металл зэргийг татвараас чөлөөлдөг.
Импортын бараанд ногдуулах бараа, үйлчилгээний татвар	Импортоор орж ирэх бараанд гаалийн CIF (Cost, Insurance, and Freight) буюу барааны үнэ дээр даатгал болон тээвэрлэлтийн зардлыг нэмсэн (үнэ + даатгал + тээвэрлэлтийн зардал) дүнгээр бараа, үйлчилгээний татвар ногдуулдаг.
Бараа, үйлчилгээний татварын буцаан олголт	Экспортлогч компаниуд болон татвараас чөлөөлөгдсөн салбарын бизнес эрхлэгчид буцаан олголт эдлэх боломжтой. Сингапурт түр хугацаанд аялж буй жуулчид 100 сингапур доллар (74.78 ам.доллар) ба түүнээс дээш дүнтэй барааны худалдан авалтад татварын буцаан олголт авах эрхтэй. Жуулчин дараах шалгуурыг хангах шаардлагатай. Үүнд: Сингапурын иргэн биш, байнгын оршин суугч биш байх; худалдан авсан бараагаа 60 хоногийн дотор Сингапураас гаргах; жилийн орлого нь 200,000 сингапур доллароос доош байх (Сингапурт түр оршин суугчдад хамаарах бөгөөд энэхүү дүнгээс бага бол жуулчин гэж үзнэ); худалдан авалт хийсэн дэлгүүр "eTRS" буюу татварын буцаан олголтын системд бүртгэлтэй байх.

Бараа, үйлчилгээний татварын тайлагнал	Татвар төлөгчид татварын тайлангаа улирал бүр гаргаж тайлагнадаг. Татварыг Сингапурын дотоод орлогын газар (анг. <i>Inland Revenue Authority of Singapore - IRAS</i>)-ын цахим системээр тайлагнах бөгөөд "myTax Portal" ашигладаг.
---	--

Эх сурвалж: (*Inland Revenue Authority of Singapore, 2024*)

Судалгаанд авагдсан бусад улсуудын хувьд НӨАТ-ыг хэрэгжүүлдэг бөгөөд Сингапурын бараа, үйлчилгээний татвартай харьцуулахад дараах ялгаанууд харагдаж байна. Үүнд:

- Бүх бараа, үйлчилгээнд нэг ижил хувь хэмжээтэй.
- Тооцоолол илүү хялбар.
- Буцаан олголт нь зөвхөн экспортын салбар болон тодорхой салбарын бизнес эрхлэгчдэд хамаарна.
- Хэрэглэгч (хувь хүн) төлсөн бараа, үйлчилгээний татвараа буцаан авах боломжгүй.
- Цахим систем ашиглаж улиралд нэг удаа тайлан гаргадаг тул тайлагналын ачаалал бага байна.

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

Судалгаанд авагдсан улсуудын НӨАТ-ын бодлого, зохицуулалтыг судлахад дараах хандлагууд ажиглагдаж байна. Үүнд:

- **Жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих.** НӨАТ-ын бодлогоор дамжуулан жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх хандлага түгээмэл байна. Тухайлбал, Казахстан улсын хувьд НӨАТ-ын босго хэмжээг өндөр тогтоосноор бага орлогтой олон тооны ААН-д НӨАТ-аас чөлөөлөгдөх боломж олгож байна. Хятад улсын хувьд бууруулсан НӨАТ буюу 1%-ийн (3% байсныг бөгөөд 2023 оноос 2027 оныг дуустал 1% болгон бууруулсан) НӨАТ-ыг жижиг, дунд бизнест эерэг нөлөө үзүүлж байна. Ирланд, Итали улсуудын хувьд кафе, ресторан зэрэг голчлон жижиг, дунд бизнес үйл ажиллагаа явуулдаг үйлчилгээний салбарт НӨАТ-ын бууруулсан хувь хэмжээг хэрэглэж байна.
- **Салбарыг дэмжих бодлого.** НӨАТ-аар дамжуулж дэмжлэг үзүүлж буй хамгийн нийтлэг салбар нь хөдөө аж ахуйн салбар байна. Судалгаанд хамрагдсан орнуудаас Вьетнам, Хятад, Ирланд улсууд бууруулсан НӨАТ-ын хувь хэмжээг мөрдөж байгаа бол Казахстан улс хөдөө аж ахуйн салбарт татвараас чөлөөлөх санал дэвшүүлсэн байна. Хятад, Орос зэрэг улс үл хөдлөх хөрөнгийн салбарт НӨАТ-ын хөнгөлөлтийг үзүүлж байна. Мөн санхүүгийн салбарыг НӨАТ-ын хөнгөлөлтөд түгээмэл хамруулсан байна.
- **Инновац, өндөр технологийг дэмжих.** Судалгаанд авагдсан улсууд инновац, өндөр технологийн бизнесүүдийг НӨАТ-ын хөнгөлөлтөд хамруулсан байна. Тухайлбал, Орос, Вьетнам, Хятадын туршлагыг дурдаж болно.
- **Экспортыг дэмжих.** Бүх улс орон экспортыг НӨАТ-аас чөлөөлдөг бөгөөд энэ нь нэг талаас экспортыг дэмжих бодлоготой холбоотой, нөгөө талаас НӨАТ-ыг эцсийн хэрэглэгчид ногдуулах зарчмыг мөрддөгтэй холбоотой.
- **Нийгэмд чиглэсэн үйлчилгээг НӨАТ-аас чөлөөлөх.** Судалгаанд хамрагдсан дийлэнх улс орнууд нийгмийн шинжтэй үйлчилгээ болох боловсрол, эрүүл мэнд, халамжийн, шуудангийн гэх мэт үйлчилгээнд НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт үзүүлж байна.
- **Ач холбогдол бүхий бараа бүтээгдэхүүнд НӨАТ-ын хөнгөлөлт үзүүлэх.** Өдөр тутам хэрэглэгдэх, эдийн засгийн суурь бүтээгдэхүүн болох хүнсний бүтээгдэхүүн, эмийн бүтээгдэхүүн гэх мэт бараанд НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийг судалгаанд хамрагдсан дийлэнх улс үзүүлж байна. Энэ нь нэг талаар тухайн бүтээгдэхүүний үнийг бага байлгах, нөгөө талаас нийлүүлэлтийг тогтвортой байлгах гэсэн бодлоготой холбоотой. Мөн тухайн улсад чухал бараа, түүхий эдийг НӨАТ-ын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтөд хамруулсан байна. Тухайлбал, Вьетнам улс дотоодод үйлдвэрлээгүй үйлдвэрлэлийн машин, тоног төхөөрөмжийг НӨАТ-аас чөлөөлж байгаа бол Хятад улс байгалийн хийн импортыг НӨАТ-аас чөлөөлж байна.
- **Нэмэгдсэн өртгийн албан татварыг эдийн засагт зохицуулалт хийх бодлогын арга хэрэгсэл болгон ашиглах.** Зарим улсууд НӨАТ-ыг эдийн засагт зохицуулалт хийх бодлогын арга хэрэгсэл болгон ашиглаж байна. Жишээ нь Вьетнам улс эдийн засгийн өсөлтийг хангахын тулд зарим аж ахуйн нэгжид түр хугацаанд НӨАТ-ын хөнгөлөлт эдлүүлж байгаа бол Хятад улс жижиг, дунд бизнесийн НӨАТ-ын хувь хэмжээг 2023 оноос 2027 он дуустал 3%-аас 1% болгон бууруулаад байна. Ирланд улс Орос Украины дайны улмаас бий болсон эрчим хүчний үнийн өсөлтийг хязгаарлахын тулд түр хугацаанд байгалийн хий болон эрчим хүчний НӨАТ-ыг 9% болгон бууруулаад байна.

- **Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын дарамтыг бууруулах.** Судалгаанд авагдсан улсууд борлуулалтын хэмжээ өндөр том аж ахуйн нэгжид НӨАТ-ын тайлагнал төлөлтийг сараар тогтоосон бол орлого бага жижиг, дунд бизнест НӨАТ-ын тайлагнал, төлөлтийг улирлаар, зарим улсад хагас жилээр тогтоосон байна. Энэ нь хүний болон санхүүгийн нөөц бага жижиг, дунд бизнест бий болох мөнгөн хөрөнгийн урсгал болон хууль хэрэгжүүлэлтийг хангахад учирдаг НӨАТ-тай холбоотой дарамтыг бууруулах бодлоготой холбоотой.
- **Сингапурт** хэрэгжүүлж буй бараа, үйлчилгээний татвар нь НӨАТ-тай харьцуулбал, хэрэгжүүлэхэд илүү хялбар боловч бага орлоготой иргэдийн хувьд санхүүгийн дарамт үүсгэх эрсдэлтэй. Үүнээс сэргийлэхийн тулд Засгийн газар нийгмийн хамгааллын арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлж байна. Бараа, үйлчилгээний татвар нь Засгийн газрын орлогыг тогтвортой байлгах, бизнесийн таатай орчныг бүрдүүлэхэд эерэг нөлөө үзүүлдэг. Түүнээс гадна өндөр орлого олдог бизнес эрхлэгчдэд татварын таатай орчин бүрдүүлж, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг дэмжсэнээр улс орны эдийн засгийн өсөлтийг нэмэгдүүлэхэд чухал үүрэгтэй гэж үздэг.

НОМ 3ҮЙ

Agenzia delle Entrate. (2021). VAT - Periodic payment (monthly or quarterly). Хандах: <https://www.agenziaentrate.gov.it/portale/web/english/vat-periodic-payment-monthly-or-quarterly>. Хандсан огноо: 2025-02-13.

Barrell, R., & Weale, M. (2009). The economics of a reduction in VAT. Wiley Blackwell.

Blundell, R., Levell, P., & Miller, H. (2020). A temporary VAT cut could help stimulate the economy, but only if timed correctly. London: The Institute for Fiscal Studies.

EY. (2025). Estonia | Significant tax changes in 2024 and 2025. Хандах: https://www.ey.com/en_gl/technical/tax-alerts/estonia—significant-tax-changes-in-2024-and-2025. Хандсан огноо: 2025-02-18.

IGC. (2021). Consumer incentives for VAT. Хандах: <https://www.theigc.org/media-items/consumer-incentives-vat>. Хандсан огноо: 2025-03-01.

IMF. (2024). Ideal VAT. Хандах: <https://www.imf.org/external/np/fad/tpaf/pages/vat.htm>. Хандсан огноо: 2025-02-14.

IMF. (2024). IMF. Хандах: <https://www.imf.org/external/np/fad/tpaf/pages/vat.htm>. Хандсан огноо: 2025-02-25.

IMF. (2024). Methods for Determining VAT Liability. Хандах: <https://www.imf.org/external/np/fad/tpaf/pages/vat.htm>. Хандсан огноо: 2025-02-14.

IMF. (2024). Reduced and Increased VAT rates. Хандах: <https://www.imf.org/external/np/fad/tpaf/pages/vat.htm>. Хандсан огноо: 2025-02-19.

IMF. (2024). Reverse Charge Mechanism. Хандах: <https://www.imf.org/external/np/fad/tpaf/pages/vat.htm>. Хандсан огноо: 2025-02-11.

IMF. (2024). Standard VAT Rate. Хандах: <https://www.imf.org/external/np/fad/tpaf/pages/vat.htm>. Хандсан огноо: 2025-02-27.

IMF. (2024). VAT and P2P transactions. Хандах: <https://www.imf.org/external/np/fad/tpaf/pages/vat.htm>. Хандсан огноо: 2025-02-16.

IMF. (2024). VAT standard rates. Хандах: https://www.imf.org/external/np/fad/tpaf/files/vat_substandard_rates.xlsx. Хандсан огноо: 2025-02-13.

IMF. (2024). VAT Withholding Schemes. Хандах: <https://www.imf.org/external/np/fad/tpaf/pages/vat.htm>. Хандсан огноо: 2025-02-18.

Inland Revenue Authority of Singapore. (2024). Goods & Services Tax (GST). Хандах: [https://www.iras.gov.sg/taxes/goods-services-tax-\(gst\)](https://www.iras.gov.sg/taxes/goods-services-tax-(gst)). Хандсан огноо: 2025-03-01.

Inland Revenue Authority of Singapore. (2024). Goods and Services Tax (GST): What it is and how it works. Хандах: <https://www.iras.gov.sg/taxes/goods-services-tax-%28gst%29/basics-of-gst/goods-and-services-tax-%28gst%29-what-it-is-and-how-it-works>. Хандсан огноо: 2025-02-14.

Kaplan. (2025). Impact of VAT on businesses. Хандах: <https://kaplanmena.com/impact-of-vat-on-businesses/>. Хандсан огноо: 2025-02-25.

Lawyers in Russia. (2024). VAT Registration in Russia. Хандах: <https://lawyersrussia.com/vat-registration-in-russia/>. Хандсан огноо: 2025-02-14.

OECD. (2024). Consumption taxes. Хандах: <https://www.oecd.org/en/data/datasets/global-revenue-statistics-database.html>. Хандсан огноо: 2025-02-19.

PwC. (2024). China, Value-added tax (VAT). Хандах: <https://taxsummaries.pwc.com/peoples-republic-of-china/corporate/other-taxes>. Хандсан огноо: 2025-02-11.

PwC. (2024). Kazakhstan, Value-added tax (VAT). Хандах: <https://taxsummaries.pwc.com/kazakhstan/corporate/other-taxes>. Хандсан огноо: 2025-02-27.

PwC. (2024). Standard VAT rates for WWTS territories. Хандах: <https://taxsummaries.pwc.com/quick-charts/value-added-tax-vat-rates#qc-92e0e1c9-e4ad428c-7cab83e5-561fb3a9-46197044-1fe21945-971fb017-9e3f5e7b-791da177>. Хандсан огноо: 2025-02-16.

PwC. (2024). United Arab Emirates, Value-added tax (VAT). Хандах: <https://taxsummaries.pwc.com/united-arab-emirates/corporate/other-taxes>. Хандсан огноо: 2025-02-13.

PwC. (2024). Vietnam, Value-added tax (VAT). Хандах: <https://taxsummaries.pwc.com/vietnam/corporate/other-taxes>. Хандсан огноо: 2025-02-18.

Revenue Irish Tax and Customs. (2024). How to account for Value-Added Tax (VAT). Хандах: <https://www.revenue.ie/en/vat/accounting-for-vat/how-to-account-for-value-added-tax/when-vat-becomes-payable.aspx>. Хандсан огноо: 2025-03-01.

Tam, E. (2020). A temporary VAT rate cut may get us spending, but would it speed the recovery? Oxford University Centre for Business Taxation. Хандах: <https://oxfordtax.sbs.ox.ac.uk/article/temporary-vat-rate-cut-may-get-us-spending-would-it-speed-recovery-0>. Хандсан огноо: 2025-03-06.